

The Jurisprudential Status of the Practical Adherence of Officials to Wilāyat Faqīh, within the Framework of Islamic Governance (A Case Study: The Conduct of Martyr Raisi)

Hojjat Azizollahi

Assistant Professor, Department of Islamic Jurisprudence and Law, Faculty of Theology, Yazd University, Yazd, Iran. h.azizollahi@yazd.ac.ir

Abstract

Wilāyat Faqīh (Guardianship of the Islamic Jurist), as one of the most fundamental pillars of Imāmīyah political jurisprudence (fiqh), plays a pivotal role in elucidating the legitimacy and efficacy of the system of the Islamic Republic of Iran. A significant portion of the research conducted in this domain has been directed toward examining the theoretical foundations, jurisprudential evidence, and the limits and authorities of the Walī Faqīh (Guardian Jurist), and has paid less attention to the relationship between this theory and the executive behavior of governmental officials. This is while the objective realization of Wilāyat Faqīh in the arena of governance is not possible merely through its theoretical acceptance, but rather requires the practical adherence and shar'ī (religious/legal) commitment of functionaries and executive managers to the exigencies of this guardianship (wilāyah) in the processes of decision-making, policymaking, and execution. Hence, the main problem of the present research is elucidating the jurisprudential status of the "practical adherence of executive officials to Wilāyat Faqīh" within the framework of Islamic governance, and examining the manner of this adherence becoming objective in managerial conduct. The pivotal issue of this research is that in Shi'a political jurisprudence, what is the nature of the relationship of the Walī Faqīh with executive officials, and what jurisprudential status does their practical adherence to Wilāyat Faqīh possess? Furthermore, the question arises whether one can identify and analyze an objective exemplar of the realization of this adherence within the executive structure of the Islamic Republic of Iran? The current research, by focusing on the managerial and political conduct of Ayatollah Raisi, endeavors to cover this research gap and demonstrate that the theory of Wilāyat Faqīh, in the event of a profound jurisprudential comprehension on the part of managers, possesses the capability of complete realization in the field of action. The principal objective of the research is the jurisprudential elucidation of the status of the

Cite this article: Azizollahi, H. (2026). The Jurisprudential Status of the Practical Adherence of Officials to Wilāyat Faqīh, within the Framework of Islamic Governance (A Case Study: The Conduct of Martyr Raisi). *Islamic Governance Studies*, 2(1), p. 241-258. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

Received: 2025-07-30 ; **Revised:** 2025-10-24 ; **Accepted:** 2025-11-10 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article
<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy
©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

practical adherence of executive officials to Wilāyat Faqīh and extracting an objective model of the interaction between the leadership and executive managers within the framework of Islamic governance. The subsidiary objectives of the research include examining the jurisprudential foundations of the legitimacy of executive officials in the Age of Occultation (Ghaybah), analyzing the relationship of Wilāyat Faqīh with the three branches of power—particularly the executive branch—and a comparative evaluation of the conduct of Martyr Raisi with the foundations of Imāmīyah political jurisprudence. This research seeks to demonstrate that practical adherence to Wilāyat Faqīh not only has no contradiction with managerial initiative and efficacy, but rather can play a role as a factor of cohesion, legitimacy, and the effectiveness of Islamic governance. The research method in this study is descriptive-analytical with an approach based on political jurisprudence. The research data have been collected through library study and the analysis of authoritative jurisprudential (fiqhī), principles of jurisprudence (uṣūlī), and constitutional law resources. The works of prominent jurists (fuqahāʾ) such as Shaykh Mufīd, Muḥaqqiq Narāqī, Muḥaqqiq Karakī, Imam Khomeini, Martyr Sadr, and Ayatollah Javadi Amoli have been utilized as the theoretical underpinning of the research. Also, to examine the objective and applied dimension of the subject, the "case study" method has been utilized, and the managerial and political conduct of Ayatollah Raisi during his periods of holding macro-level responsibilities, particularly the head of the Judiciary and the presidency, has been analyzed. In this section, his executive behavior, political stances, macro-policymaking, and manner of interaction with the Supreme Leader have been adapted and compared with the jurisprudential foundations of Wilāyat Faqīh. The findings of the research indicate that in Shiʿa political jurisprudence, the legitimacy of all governmental positions and institutions during the Age of Occultation returns to the appointment or endorsement (tanfīdh) of the Walī Faqīh, and executive officials, from a sharʿī perspective, are obligated to obey wilāyī rulings and policies. This obedience is not merely a legal or political obligation, but rather possesses a jurisprudential and devotional (taʿabbudī) nature, and violating it causes a flaw in the legitimacy of executive decisions. The optimal model of interaction between the Walī Faqīh and executive managers is neither absolute centralization nor disconnected independence, but rather "delegation in execution within the framework of guardianship (wilāyah)"; a model in which the leadership undertakes the guidance and determination of macro-policies, and the executive managers are responsible for the practical realization of these policies with initiative, prudence, and accountability. The analysis of the conduct of Ayatollah Raisi demonstrates that he had propagated adherence to Wilāyat Faqīh not as a political slogan, but as a fundamental jurisprudential belief throughout his managerial performance. Commitment to the promulgated macro-policies of the Supreme Leader of the Revolution, attention to the principle of "endorsement guardianship" (wilāyah tanfīdhīyah) in the legitimacy of the presidency, the alignment of executive programs with the Declaration of the Second Phase of the Revolution, and the emphasis on sharʿī obedience to the Walī Faqīh when confronting the macro-issues of the country are considered among the most important manifestations of this practical adherence. The conduct of Martyr Raisi is an objective exemplar of the possibility of realizing Imāmīyah governmental jurisprudence within the executive structure of the Islamic Republic, and it can be utilized as a valid model for the managers of

the Islamic system at the level of Islamic governance. In sum, this research demonstrates that the profound connection among jurisprudence, guardianship, and executive management not only fortifies the religious legitimacy of the system but also lays the groundwork for an increase in the efficacy, cohesion, and social acceptability of Islamic governance.

Keywords: Wilāyat Faqīh, Islamic Governance, Executive Branch, Ayatollah Raisi, Walī Faqīh, Executive Management.

المكانة الفقهية للالتزام العملي للمسؤولين بولاية الفقيه، في إطار الحوكمة الإسلامية (دراسة حالة: سلوك الشهيد رئيسي)

حجة عزيز إلهي

أستاذ مساعد، قسم الفقه والحقوق الإسلامية، كلية الإلهيات، جامعة يزد، يزد، إيران. h.azizollahi@yazd.ac.ir

الملخص

تؤدي ولاية الفقيه، بوصفها أحد الأركان الأكثر أساسية في الفقه السياسي الإمامي، دوراً محورياً في تبيين مشروعية وفاعلية نظام الجمهورية الإسلامية الإيرانية. وقد انعطف قسم ملحوظ من البحوث المنجزة في هذا المجال نحو دراسة المباني النظرية، والأدلة الفقهية، وحدود وصلاحيات الولي الفقيه، وقلما تطرقت إلى النسبة بين هذه النظرية والأداء التنفيذي للمسؤولين الحكوميين. في حين أن التحقق العيني لولاية الفقيه في ساحة الحوكمة لا يتاح بمجرد قبولها النظري، بل يتطلب الالتزام العملي والتمسك الشرعي للعاملين والمديرين التنفيذيين بمقتضيات هذه الولاية في عملية صنع القرار، ورسم السياسات، والتنفيذ. ومن هنا، تتمثل المشكلة الأساسية للبحث الحالي في تبيين المكانة الفقهية لـ «الالتزام العملي للمسؤولين التنفيذيين بولاية الفقيه» في إطار الحوكمة الإسلامية، ودراسة كيفية تجسد هذا الالتزام عينيًا في السلوك الإداري. وتكمن المشكلة المحورية لهذا البحث في التساؤل عن ماهية العلاقة بين الولي الفقيه والمسؤولين التنفيذيين في الفقه السياسي الشيعي، والمكانة الفقهية التي يحظى بها التزامهم العملي بولاية الفقيه؟ كما يطرح هذا التساؤل عما إذا كان بالإمكان تحديد وتحليل أنموذج عيني لتحقيق هذا الالتزام في الهيكل التنفيذي للجمهورية الإسلامية الإيرانية؟ ويسعى البحث الحالي، من خلال التركيز على السلوك الإداري والسياسي لآية الله رئيسي، إلى سد هذا الفراغ البحثي، وإظهار أن نظرية ولاية الفقيه، في حال استيعابها الفقهية العميقة من قبل المديرين، تمتلك قابلية التحقق الكامل في ميدان العمل. ويتمثل الهدف الرئيسي للبحث في التبيين الفقهية لمكانة الالتزام العملي للمسؤولين التنفيذيين بولاية الفقيه، واستخراج أنموذج عيني للتعامل بين القيادة والمديرين التنفيذيين في إطار الحوكمة الإسلامية. وتشمل الأهداف الفرعية للبحث دراسة المباني الفقهية لمشروعية المسؤولين التنفيذيين في عصر الغيبة، وتحليل نسبة ولاية الفقيه إلى السلطات الثلاث (لا سيما السلطة التنفيذية)، والتقييم المقارن لسلوك الشهيد رئيسي مع مباني الفقه السياسي الإمامي. ويتبني هذا البحث إظهار أن الالتزام العملي بولاية الفقيه، لا يتنافى مع المبادرة والفاعلية الإدارية فحسب، بل يمكن أن يؤدي دوره كعامل للانسجام، والمشروعية، والتأثير في الحوكمة الإسلامية. ومنهج البحث في هذه الدراسة هو المنهج الوصفي-التحليلي بمقاربة الفقه السياسي. وقد جُمعت بيانات البحث عن طريق الدراسة المكتبية وتحليل المصادر المعتمدة في الفقه، والأصول، والحقوق الأساسية. وتمت الاستفادة من آثار كبار الفقهاء من أمثال الشيخ المفيد، والمحقق الرافعي، والمحقق الكركي، والإمام الخميني، والشهيد الصدر، وآية الله جوادي آمل، كدعم نظرية للبحث. كذلك، لدراسة

استناداً إلى هذه المقالة: عزيز إلهي، حجة (٢٠٢٤). المكانة الفقهية للالتزام العملي للمسؤولين بولاية الفقيه، في إطار الحوكمة الإسلامية (دراسة حالة: سلوك الشهيد رئيسي). *دراسات الحوكمة الإسلامية*، (١٢)، ص ٢٤١-٢٥٨. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٧/٣٠؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/١٠/٢٤؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١١/١٠؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٤/٠٣/٣٠

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

البعد العيني والتطبيقي للموضوع، استُخدم منهج (دراسة الحالة)، وخضع للتحليل السلوك الإداري والسياسي لآية الله رئيسي خلال فترات توليه للمسؤوليات الكبرى، (لا سيما رئاسة السلطة القضائية ورئاسة الجمهورية). وفي هذا القسم، طُوبق أداؤه التنفيذي، ومواقفه السياسية، ورسمه للسياسات الكبرى، وكيفية تعامله مع مقام القيادة المعظم، مع المباني الفقهية لولاية الفقيه. وتُظهر نتائج البحث أن في الفقه السياسي الشيعي، ترجع مشروعية جميع المناصب والمؤسسات الحكومية في عصر الغيبة إلى تنصيب الولي الفقيه أو تنفيذه، وأن المسؤولين التنفيذيين مكلفون من الناحية الشرعية بإطاعة الأحكام والسياسات الولائية. ولا تُعد هذه الطاعة مجرد إلزام حقوقي أو سياسي، بل تمتلك ماهية فقهية وتعبدية، وتؤدي المخالفة فيها إلى خدش في مشروعية القرارات التنفيذية. إن الأنموذج المنشود للتعامل بين الولي الفقيه والمديرين التنفيذيين، ليس المركزية المطلقة ولا الاستقلال المنفصل، بل هو «التفويض في التنفيذ في إطار الولاية»، وهو أنموذج تتكفل فيه القيادة بالهداية وتحديد السياسات الكبرى، ويكون المديرين التنفيذيين مسؤولين عن التحقيق العملي لهذه السياسات مع المبادرة، والتدبير، والمساءلة. ويُبين تحليل سلوك آية الله رئيسي أنه أجرى الالتزام بولاية الفقيه في جميع أرجاء أدائه الإداري، ليس بوصفه شعاراً سياسياً، بل بمثابة عقيدة فقهية أساسية. ويُعد التمسك بالسياسات الكبرى المُبلّغة من قِبَل قائد الثورة المعظم، والاهتمام بمبدأ «الولاية التنفيذية» في مشروعية رئاسة الجمهورية، ومواءمة البرامج التنفيذية مع بيان الخطوة الثانية للثورة، والتأكيد على الطاعة الشرعية للولي الفقيه في مواجهة القضايا الكبرى للبلاد، من أهم تجليات هذا الالتزام العملي. ويمثل سلوك الشهيد رئيسي أنموذجاً عيانياً لإمكانية تحقق الفقه الحكومي الإمامي في الهيكل التنفيذي للجمهورية الإسلامية، ويمكن الاستفادة منه كأنموذج معتبر لمديري النظام الإسلامي في مستوى الحوكمة الإسلامية. وفي المجموع، يُظهر هذا البحث أن الارتباط العميق بين الفقه، والولاية، والإدارة التنفيذية، لا يعزز المشروعية الدينية للنظام فحسب، بل يمهّد الأرضية لزيادة الفاعلية، والانسجام، والمقبولية الاجتماعية للحكومة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: ولاية الفقيه، الحوكمة الإسلامية، السلطة التنفيذية، آية الله رئيسي، الولي الفقيه، الإدارة التنفيذية.

جایگاه فقهی التزام عملی مسئولان به ولایت فقیه، در چارچوب حکمرانی اسلامی (مطالعه موردی: سلوک شهید رئیسی)

حجت عزیزالهی

استادیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه یزد، یزد، ایران. h.azizollahi@yazd.ac.ir

چکیده

ولایت فقیه به عنوان مبنای مشروعیت سیاسی در فقه سیاسی شیعه، جایگاهی بنیادین در ساختار نظام جمهوری اسلامی دارد. این نظریه، مسئولان اجرایی را در برابر ولی فقیه نه صرفاً پاسخگو، بلکه ملتزم شرعی به اطاعت می‌داند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از منابع فقهی اصیل همچون آثار شیخ مفید، علامه حلی، محقق کرکی، امام خمینی و آیت‌الله جوادی آملی، رابطه فقهی میان فقیه حاکم و مسئولان اجرایی را بررسی کرده و با تمرکز بر سلوک آیت‌الله رئیسی، به تحلیل مصداقی آن در دوران معاصر می‌پردازد. شهید رئیسی به‌عنوان فقیه و مدیر ارشد نظام، در دوره‌های مختلف مسئولیت، به‌ویژه ریاست قوه قضائیه و ریاست جمهوری، التزام عملی خود را به ولایت فقیه در عرصه تصمیم‌گیری و اجرای سیاست‌های کلان کشور نشان داد. وی ولایت را نه صرفاً یک اصل سیاسی، بلکه حکمی فقهی و تعبدی می‌دانست که مشروعیت اقدامات حکومتی در گرو آن است. این پژوهش با بررسی تطبیقی میان مبانی فقهی و رفتار مدیریتی شهید رئیسی نشان داد که نظریه ولایت فقیه در صورت پذیرش عمیق فقهی، قابلیت تحقق کامل در میدان اجرا را دارا است. نتایج این تحقیق، الگویی از تعامل صحیح میان فقه، ولایت و مدیریت اجرایی در نظام اسلامی ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که مسئولان می‌توانند با تمسک به مبانی فقهی، نه تنها در محدوده قانون، بلکه در چارچوب تعبد دینی عمل کنند و بدین‌سان مشروعیت، کارآمدی و مقبولیت نظام را توأمان تأمین نمایند.

کلیدواژه‌ها: ولایت فقیه، حکمرانی اسلامی، قوه مجریه، آیت‌الله رئیسی، ولی فقیه، مدیریت اجرایی.

استاد به این مقاله: عزیزالهی، حجت (۱۴۰۵). جایگاه فقهی التزام عملی مسئولان به ولایت فقیه، در چارچوب حکمرانی اسلامی (مطالعه موردی: سلوک شهید رئیسی). *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱۳(۱)، ص ۲۴۱-۲۵۸. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۸؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۰۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۹؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

مفهوم ولایت فقیه به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین فقه سیاسی امامیه و رکن اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران، همواره مورد توجه فقیهان و اندیشمندان سیاسی قرار داشته است. بخش قابل توجهی از این آثار، به تبیین مبانی فقهی، ادله مشروعیت و حدود اختیارات ولی فقیه پرداخته و ابعاد نظری و ساختاری این اصل را بررسی کرده‌اند. با این حال، تحقق عینی ولایت فقیه در عرصه اداره جامعه، تنها در گرو تبیین نظری آن نیست، بلکه وابسته به نحوه التزام عملی کارگزاران و مسئولان اجرایی به مقتضیات این ولایت در فرآیند تصمیم‌گیری و اجرا است. یکی از چالش‌های مهم در نظام اسلامی، فاصله میان پذیرش نظری ولایت فقیه و ترجمان عملی آن در رفتار مدیریتی و اجرایی مسئولان است. در حالی که در سطح نظری، اصل ولایت فقیه مورد قبول و تصریح قرار گرفته است، در عمل این پرسش اساسی مطرح می‌شود که التزام عملی مسئولان اجرایی به ولایت فقیه چه جایگاهی در فقه امامیه دارد و این التزام چگونه باید در سلوک مدیریتی و حکمرانی متجلی شود. فقدان پاسخ روشن و روشمند به این مسئله، می‌تواند به ابهام در الگوی تعامل میان رهبری و مدیران اجرایی و کاهش کارآمدی نظام حکمرانی اسلامی بینجامد؛ از این‌رو، پرداختن به این موضوع از حیث فقهی و حکمرانی، ضرورتی قابل توجه دارد. از منظر مطالعات حکمرانی اسلامی، یکی از مؤلفه‌های کلیدی، تبیین نسبت میان سطوح هدایت کلان و سطوح اجرایی در نظام سیاسی اسلام است. حکمرانی اسلامی صرفاً به طراحی نهادها محدود نمی‌شود، بلکه ناظر به الگوی تعامل، هماهنگی و امتثال در میان بازیگران اصلی نظام، به‌ویژه رهبری و مسئولان اجرایی است. در این چارچوب، بررسی التزام عملی مدیران به ولایت فقیه می‌تواند به‌عنوان یکی از شاخص‌های تحقق حکمرانی اسلامی مورد توجه قرار گیرد و نشان دهد که چگونه مبانی فقه سیاسی در سطح عمل حکمرانی عینیت می‌یابد. با وجود این اهمیت، بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اغلب مطالعات موجود یا بر تبیین نظری ولایت فقیه تمرکز داشته‌اند، یا به‌صورت کلی به مقولات حکمرانی اسلامی پرداخته‌اند، بدون آنکه پیوندی روشمند میان ولایت فقیه و رفتار اجرایی مسئولان برقرار کنند. پژوهش‌هایی که به سلوک مدیران پرداخته‌اند نیز غالباً رویکردی توصیفی یا سیاسی داشته و کمتر از منظر فقه سیاسی امامیه و با هدف استخراج الگوی حکمرانی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از این حیث، خلأ پژوهشی در زمینه تحلیل فقهی التزام عملی مسئولان اجرایی به ولایت فقیه به‌وضوح قابل مشاهده است. بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد با عبور از سطح بحث‌های صرفاً نظری، به تحلیل فقهی التزام عملی در ساحت اجرا بپردازد و از رهگذر مطالعه موردی سلوک شهید آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی، الگویی عینی از تحقق ولایت فقیه در حکمرانی اسلامی ارائه دهد. وجه تمایز و نوآوری این پژوهش در آن است که سلوک یک مسئول عالی‌رتبه اجرایی را نه صرفاً به‌عنوان یک تجربه شخصی، بلکه به‌مثابه موردی قابل تحلیل فقهی و قابل تعمیم در چارچوب حکمرانی اسلامی بررسی می‌کند. در همین راستا، سؤال اصلی پژوهش آن

است که: التزام عملی مسئولان اجرایی به ولایت فقیه در نظام جمهوری اسلامی چه جایگاه فقهی در چارچوب حکمرانی اسلامی دارد و سلوک آیت‌الله رئیسی چگونه می‌تواند به‌عنوان نمونه‌ای عینی از این التزام مورد تحلیل قرار گیرد؟ پاسخ به این سؤال می‌تواند علاوه‌بر غنای مباحث فقه سیاسی، به تبیین الگوی مطلوب تعامل میان رهبری و مدیران اجرایی در حکمرانی اسلامی یاری رساند.

۲. جایگاه ولایت فقه و تبیین فقهی آن در امور اجرایی

در منظومه فقه سیاسی شیعه، نظریه «ولایت فقیه» نه صرفاً یک پیشنهاد سیاسی یا تدبیر عقلایی برای دوران غیبت، بلکه رکن بنیادینی از نظام تشریح و امتداد ولایت معصومان (ع) در عصر غیبت محسوب می‌شود. این نظریه بر مبنای اصول کلامی و فقهی و با بهره‌گیری از منابع چهارگانه استنباط (قرآن، سنت، عقل، اجماع) شکل گرفته و ناظر به ضرورت استمرار رهبری مشروع دینی برای اداره شئون اجتماعی و سیاسی امت اسلامی است. در این چارچوب، ولایت فقیه واجد ماهیتی دوگانه است: از سویی ادامه مسیر امامت در قالب نیابت عامه فقیه جامع‌الشرایط، و از سوی دیگر، ضامن تحقق اهداف شریعت در حیات اجتماعی مسلمانان است. فقیهان بزرگی چون محقق نراقی در «عوائد الایام» (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۵۲۹) نظریه ولایت فقیه را تا حد «ولایت مطلقه» بر شئون امت توسعه داده‌اند و آن را در عرض ولایت معصوم دانسته‌اند. محقق کرکی نیز در رسائل (کرکی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۴۲) نه‌تنها تصدی مناصب قضایی، بلکه اداره کلی امور حسبیه را نیازمند اذن فقیه دانسته است. این مسیر، در عصر معاصر به اوج خود در اندیشه امام خمینی رسید؛ جایی که در «کشف‌الاسرار» (امام خمینی، بی‌تا، ص ۱۸۱) و سپس «البیع و ولایت فقیه»، به صورت یک دستگاه فقهی - سیاسی منسجم با پشتوانه روایی و عقلی تبیین گردید. براساس این مبنای مشروعیت نظام اسلامی و کارگزاران آن به نصب یا اذن فقیه جامع‌الشرایط منوط است. همچنین از منظر فقهی، ولایت فقیه تنها به حوزه تقنین و صدور احکام حکومتی محدود نمی‌شود؛ بلکه سایر نهادهای نظام اسلامی، اعم از مقننه، مجریه و قضائیه، در چارچوب اختیارات و هدایت‌های ولی فقیه مشروعیت می‌یابند و استمرار مشروعیت آنان در گرو التزام عملی به احکام ولایی است. آیت‌الله مصباح یزدی در این باره تصریح می‌کند: «مشروعیت تصدی هر مقام حکومتی در نظام اسلامی منوط به نصب یا اذن ولی فقیه است» (مصباح یزدی، ۱۳۹۲/۱/۲۹). از این منظر، رابطه فقیه حاکم با مسئولان اجرایی یک رابطه صرفاً حقوقی یا اداری نیست؛ بلکه از جنس رابطه شرعی ولایی است که لزوم اطاعت از آن، ذیل وجوب اطاعت از ولی امر قرار می‌گیرد. هرچند برخی فقیهان از جمله علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی معتقدند که آیه شریفه «أطیعوا الله وأطیعوا الرسول وأولی الأمر منکم» (نساء، ۵۹) در شأن امامان معصوم نازل شده، اما با این حال، نصب فقیه جامع‌الشرایط در عصر غیبت را به عنوان منصوب خاص و نیابت عامه الهی پذیرفته‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۰). اهمیت این موضوع

هنگامی برجسته‌تر می‌شود که شخصیتی چون آیت‌الله رئیسی، خود از دل سنت فقهی و قضایی حوزه‌های علمیه برخاسته و در مقام ریاست جمهوری قرار می‌گیرد. وی نه تنها فقیه‌ی برجسته و مدرس سطوح عالی حوزه علمیه قم بود، بلکه سلوک علمی، اخلاقی و اجرایی او تجلی عینی از التزام عملی به ولایت فقیه به‌شمار می‌رفت. چه در دوره ریاست قوه قضائیه و چه در دوران ریاست جمهوری، خط‌مشی‌ء و تصمیم‌گیری‌های ایشان همواره در امتداد رهنمودهای ولی فقیه و منطبق با مصالح کلان امت اسلامی بود. بنابراین، رفتار سیاسی و اجرایی آیت‌الله رئیسی را می‌توان نمونه‌ای روشن از پیوند میان فقه سیاسی و سیاست عملی دانست؛ پیوندی که بنیان آن نه صرفاً بر وفاداری سیاسی، بلکه بر اعتقاد ریشه‌دار به ولایت فقیه به‌مثابه یک اصل دینی استوار است. این پژوهش می‌کوشد تا با رویکردی فقهی، مبنای مشروعیت مسئولان اجرایی را در پرتو نظریه ولایت فقیه تحلیل کرده و سلوک ایشان را به عنوان نمونه‌ای موفق از این الگو، مورد بررسی قرار دهد.

۳. مبانی فقهی ولایت فقهی

ولایت فقیه در فقه امامیه، مبتنی بر این اصل اساسی است که در دوران غیبت امام معصوم (عج)، اداره جامعه اسلامی و اجرای احکام شریعت باید به دست فقیه جامع‌الشرایط واگذار شود؛ فقهی که علاوه بر علم به احکام دین، عادل، مدیر و دارای قدرت تشخیص مصالح جامعه اسلامی باشد. این اصل برخاسته از آن ضرورت شرعی و عقلی است که جامعه اسلامی نمی‌تواند در خلأ مدیریتی و فقهی رها شود، و احکام دین بدون مجری باقی بماند. از این رو، فقهای شیعه از دیرباز کوشیده‌اند تا با بهره‌گیری از منابع شرع و عقل، الگویی برای اداره جامعه در عصر غیبت ارائه دهند. این اصل ابتدا در قالب «ولایت در امور حسبیه» مورد توجه فقهای متقدم قرار گرفت؛ یعنی فقیه تنها در مواردی که شارع مقدس اجازه تصرف داده، همچون حفظ اموال یتیمان، قضاوت، اجرای حدود در صورت فقدان امام معصوم، یا تصرف در اموال مجهول‌المالک، مجاز به اقدام است. شیخ مفید از پیشگامان تبیین این دیدگاه می‌باشد. وی در «المقنعه» تصریح می‌کند که فقیه عادل در موارد فقدان امام، وظیفه اقامه حدود، قضاوت و حفظ مصالح عامه را دارد (مفید، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۱۲۰). این برداشت در دوره‌های بعدی با گسترش نیازهای اجتماعی و پیچیدگی‌های زندگی مسلمین، مورد بازنگری و توسعه قرار گرفت. در ادامه این روند، محقق نراقی در کتاب «عوائد الأیام» گامی فراتر نهاد و با ارائه نظریه‌ای منسجم‌تر، از اصطلاح «ولایت عامه فقها» استفاده کرد. او در عاونه پنجاه و چهارم با ذکر مصادیق متعدد از تصرفات فقیه در امور حکومتی، نشان می‌دهد که این اختیارات نه تنها منحصر به حوزه‌های قضایی و حسبی نیست، بلکه شامل شئون اجرایی و اداری جامعه نیز می‌گردد. محقق نراقی می‌نویسد: «همچنین می‌بینیم بسیاری از غیر محتاطان از فضیلت این عصر و طلاب این زمان، هنگامی که در خود قدرت ترجیح [اقوال] و توانایی بر استنباط

فروع [احکام] را می‌یابند، در جایگاه حکومت می‌نشینند و امور مردم را به‌دست می‌گیرند. آن‌ها برای مردم در مسائل حلال و حرام فتوا می‌دهند، و به احکامی حکم می‌کنند؛ با آنکه وجوب پذیرش این احکام از سوی مردم برای ایشان ثابت نشده است، مانند اثبات رؤیت هلال و مانند آن. در جایگاه قضاوت و داوری می‌نشینند، حدود و تعزیرات را جاری می‌کنند، در اموال یتیمان، دیوانگان، سفیهان و غایبان تصرف می‌کنند، اجرای صیغه نکاح آن‌ها را به‌عهده می‌گیرند، اوصیا را عزل می‌نمایند، یتیمان را نصب می‌کنند، خمس‌ها را تقسیم می‌نمایند، در اموال مجهول‌المالک تصرف می‌کنند، موقوفات عمومی را اجاره می‌دهند و... سایر شئون ریاست بزرگ (حکومت اسلامی) را برعهده می‌گیرند» (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۵۳۰). این گسترش مفهومی از ولایت، مقدمه‌ای برای تدوین نظریه‌ای جامع‌تر در دوره معاصر شد. امام خمینی با احیای این دیدگاه و تبیین نظام‌مند آن در کتاب «ولایت فقیه»، این نظریه را از سطح بحث‌های حاشیه‌ای به موضوعی محوری در فقه حکومتی امامیه ارتقاء داد. ایشان با تأکید بر ضرورت وجود حاکم مشروع در عصر غیبت، بر این باور بود که فقیه جامع‌الشرایط به‌عنوان جانشین عام امام معصوم (ع)، وظیفه دارد رهبری سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و قضایی جامعه اسلامی را برعهده گیرد. این دیدگاه، مبنای تدوین اصل ولایت فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز قرار گرفت و به رکن مشروعیت و مقبولیت نظام تبدیل شد. ادله ولایت فقیه، هم در منابع نقلی (روایات) و هم در براهین عقلی مورد استناد قرار گرفته‌اند. در بُعد نقلی، مهم‌ترین دلیل، حدیث مشهور و معتبر «مقبوله عمر بن حنظله» است. در این روایت، امام صادق (ع) در پاسخ به سؤالی راجع به داوری میان دو شیعه که اختلافی داشتند، چنین فرمودند: «فارجعوا إلى رواة حدیثنا... فإنی قد جعلته علیکم حاکماً» (حرّعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۷، ص ۱۳۷). این حدیث، با تعبیر «قد جعلته علیکم حاکماً»، به‌صراحت دلالت بر نصب عام فقها در مقام قضاوت و حکم دارد و فقها از آن به‌عنوان مبنای مشروعیت ولایت فقیه استفاده کرده‌اند. از حیث عقلی نیز، این نظریه پشتوانه‌ای قوی دارد. به‌ویژه آنکه در شرایط فقدان امام معصوم (ع)، اگر جامعه اسلامی بدون رهبری و نظم رها شود، منجر به هرج و مرج، تضعیف دین، و فروپاشی نظام اجتماعی خواهد شد. عقل حکم می‌کند که در چنین شرایطی، باید فردی که دارای بالاترین میزان صلاحیت علمی و اخلاقی است، یعنی فقیه جامع‌الشرایط، مسئولیت هدایت جامعه را برعهده گیرد. محقق اردبیلی نیز در «مجمع الفائده» بر این نکته تأکید می‌کند که مقاصد و اهداف شریعت، از جمله اقامه قسط، حفظ نظام، و اجرای حدود، بدون وجود حاکم مشروع ممکن نیست (اردبیلی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۱۸). بنابراین، ولایت فقیه نه‌فقط نظریه‌ای در فقه، بلکه ضرورتی در نظام اجتماعی دینی است که مانع از فروپاشی ساختار اسلامی در دوران غیبت می‌شود. از این منظر، ولایت فقیه در فقه شیعه تنها یک امکان فقهی یا نظر اجتهادی نیست، بلکه ضرورتی عقلی، شرعی و اجتماعی است. آنچه موجب تفاوت اساسی دیدگاه فقه امامیه با سایر مکاتب فقهی در حوزه حکومت می‌شود، همین ابتناء بر ضرورت

ولایت فقیه در عصر غیبت است. این مبنا، به‌ویژه در پاسخ به چالش‌های مدرن، از جمله مدیریت بحران‌ها، مواجهه با تهاجم فرهنگی، تنظیم سیاست خارجی، و صیانت از عدالت اجتماعی، کارآمدی خود را نشان داده است. از همین رو، فقهای معاصر نیز تأکید دارند که بقای نظام اسلامی، وابسته به حضور و رهبری ولی فقیه است و هر نوع ساختار قدرتی در غیاب این رکن فقهی، دچار ضعف مشروعیت خواهد بود. در نتیجه، می‌توان گفت ولایت فقیه نه تنها راهکاری برای حل مشکل خلافت و حکومت در عصر غیبت است، بلکه پایه‌ای برای انسجام دینی، سیاسی و اجتماعی در جامعه اسلامی محسوب می‌شود. این نظریه، با تکیه بر منابع اصیل فقهی و روایی، همچنین پشتوانه عقلی و اجتماعی، توانسته جایگاهی ریشه‌دار در منظومه فقه امامیه پیدا کند. بر همین اساس، در ادامه، جایگاه ولی فقیه به عنوان منبع مشروعیت سایر مسئولان حکومتی و ارتباط آن با ساختار اجرایی نظام، مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

۴. رابطه فقیه حاکم با مسئولان اجرایی از منظر فقه شیعه

در نظام سیاسی مبتنی بر فقه امامیه، مشروعیت همه مقامات و نهادهای اجرایی از «ولی فقیه» نشأت می‌گیرد. فقهای شیعه بارها تصریح کرده‌اند که «ولایت فقیه»، نه صرفاً امری توصیه‌ای، بلکه شرط صحت و حجیت تصمیمات حکومتی در عصر غیبت است (انصاری، ۱۴۲۰ق، ص ۶۹). این بدان معناست که هرگونه اقدامی در حوزه حکومت و اداره جامعه، بدون اتصال به ولایت فقیه، از نظر فقهی اعتبار نخواهد داشت. چنین نگاهی به حکومت، ناشی از فهم دقیق و نظام‌مند فقه امامیه از رابطه میان دین و سیاست، و نقش فقیه جامع‌الشرایط در دوران غیبت است. فقها بر این نکته تأکید دارند که: «در نظام اسلامی، هیچ مقامی نمی‌تواند بدون نصب یا تفیذ ولی فقیه در مصدر امور قرار گیرد؛ زیرا فقیه، تنها نایب عام امام معصوم و مصدر مشروعیت است» (گروه نویسندگان، ۱۳۷۸، ص ۳۵۹). بنابراین، هرگونه قدرت اجرایی، قضایی یا تقنینی، مادامی که از جانب ولی فقیه مشروعیت نیافته باشد، فاقد اعتبار شرعی است. این دیدگاه، تنها نظریه‌ای فلسفی یا ساختار حقوقی نیست، بلکه از دل آموزه‌های اصیل شیعه و برداشت عمیق از روایات اهل بیت (ع) نشأت گرفته است. تا جایی که در برخی روایات، فقها به عنوان «أمناء الرسول» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۶) معرفی شده‌اند؛ این تعبیر بلند، جایگاه فقها را نه در مقام مفسران صرف شریعت، بلکه به عنوان حافظان، مجریان و ناظران بر اجرای احکام الهی در جامعه مطرح می‌سازد. از این عبارت، نصب عام فقها و لزوم تبعیت سایر نهادها از ایشان استنباط می‌شود؛ یعنی فقها به عنوان نائبان عام امام معصوم (ع)، در عصر غیبت از سوی شارع مقدس مأذون در تولیت امور اجتماعی، سیاسی و قضایی هستند، و این تولیت، به لحاظ فقهی برای دیگران نیز الزام‌آور است. ساختار حاکمیت در نظام اسلامی، بر همین محور شکل گرفته است؛ به گونه‌ای که قوای سه‌گانه، به‌ویژه قوه مجریه، تنها در صورتی دارای مشروعیت‌اند که از ولی فقیه تفیذ و تأیید گرفته باشند. در این چارچوب، مسئولان اجرایی

در نظام اسلامی، اعم از رئیس جمهور، وزرا، استانداران، فرمانداران و سایر مدیران عالی رتبه، نه تنها به لحاظ ساختار قانونی، بلکه از حیث فقهی، موظف به اطاعت از ولی فقیه هستند. این اطاعت، نه اطاعت سیاسی صرف، بلکه نوعی اطاعت شرعی محسوب می‌شود که تخلف از آن، به معنی خروج از مسیر مشروعیت و ابتلا به تصرف غیر مجاز در امور مسلمین خواهد بود. فقهای معاصر، به ویژه شهید صدر، تأکید می‌کنند که در نظام اسلامی، قوه مجریه تنها مجری اراده ولی فقیه در چارچوب مصالح عمومی است (شهید صدر، ۱۴۰۰ق، ص ۳۰). از این منظر، مسئولیت‌ها در حکومت اسلامی، ماهیتی وکالتی یا قراردادی ندارند، بلکه مبتنی بر ولایت و انتصاب فقهی هستند؛ ولایتی که از امام معصوم به فقیه جامع الشرایط منتقل شده است. امام خمینی نیز صراحتاً بیان کرده‌اند که «حکومت، شعبه‌ای از ولایت مطلقه رسول‌الله (ص) است که به فقیه جامع الشرایط واگذار شده، و اگر رئیس جمهور یا سایر مسئولان از حکم ولی فقیه سرپیچی کنند، از مشروعیت ساقط می‌شوند» (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲۰، ص ۴۵۲). این سخن ناظر به پیوند عمیق بین مشروعیت شرعی و اطاعت از ولی فقیه است؛ به این معنا که مسئولیت اجرایی در نظام اسلامی، بدون التزام عملی به دستورات و رهنمودهای ولی فقیه، مشروعیت ندارد، و در صورت سرپیچی، حکم آن، عزل عملی از مقام محسوب می‌شود، حتی اگر از نظر حقوقی نیز در ظاهر باقی باشد. این رویکرد بر مبنای «اطاعت شرعی» از ولی امر مسلمین است که مطابق آیه شریفه «أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء، ۵۹)، اطاعت از ولی فقیه منصوب از جانب امام زمان (عج) که مصداق این آیه است، واجب شرعی می‌باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۱۲۰). فقیه در این جایگاه، نه از باب ریاست سیاسی، بلکه به عنوان حجت شرعی، در جایگاه «اولی الامر» قرار دارد و بر همین اساس، اطاعت از او واجب است. این وجوب، به دلیل شأن و جایگاه دینی اوست، نه صرفاً عنوان حقوقی یا اجرایی. از همین رو، مسئولان نظام اسلامی، در فرآیند تصمیم‌گیری‌های کلان، همچون سیاست خارجی، مسائل اقتصادی، فرهنگی، و امنیتی، موظفند نظر ولی فقیه را جویا شده، و در چهارچوب خطوط ترسیم‌شده از سوی او حرکت کنند. استقلال در تصمیم‌گیری، در محدوده‌ای مجاز است که تعارضی با حکم ولی فقیه یا سیاست‌های کلی نظام که از سوی او تنظیم می‌شود، نداشته باشد. این الزام فقهی، ضامن انسجام، کارآمدی و حفظ مشروعیت نظام اسلامی است. در نتیجه، نه تنها توصیه اخلاقی یا تعهد سیاسی، بلکه حکم فقهی شیعه اقتضاء دارد که مسئولان اجرایی، خود را تابع ولی فقیه بدانند و تصمیمات کلان خود را با نظر ایشان هماهنگ سازند. این مبنا در تحلیل سلوک آیت‌الله رئیسی اهمیت ویژه‌ای دارد. ایشان با تأسی از این اصول، ولایت فقیه را نه در سطح شعار، بلکه در مقام عمل، اصل راهبردی و تعیین‌کننده در تمام مراحل مدیریتی خود می‌دانست و همواره بر ضرورت هماهنگی با ولی امر مسلمین تأکید داشت. چنین نگاهی، همسویی کامل با مبانی اصیل فقهی و نظام فکری امامیه دارد و مبنای مشروعیت رفتار اجرایی در چارچوب حاکمیت دینی تلقی می‌گردد.

۵. تعامل ولایت فقیه و مدیران اجرایی در چارچوب حکمرانی اسلامی

از منظر حکمرانی اسلامی، تحقق ولایت فقیه در عرصه اداره جامعه، مستلزم تبیین الگوی تعامل میان رهبری و مدیران اجرایی است؛ الگویی که ضمن حفظ جایگاه هدایت‌گر ولی فقیه، نقش فعال، مسئولانه و پاسخ‌گویی مدیران در ساحت اجرا را نیز به رسمیت بشناسد. این تعامل، نه به معنای تمرکز کامل تصمیمات اجرایی در نهاد رهبری است و نه به معنای استقلال گسسته قوه مجریه، بلکه نوعی هم‌افزایی هنجاری در چارچوب ولایت به‌شمار می‌رود. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، این الگوی تعامل را به صورت صریح و غیرمستقیم ترسیم کرده است. براساس اصل ۵۷، قوای حاکم در عین استقلال نسبی، تحت ولایت مطلقه امر و امامت امت قرار دارند؛ به گونه‌ای که استقلال کارکردی قوه مجریه با وحدت در ولایت جمع می‌شود. همچنین اصل ۱۱۰ قانون اساسی، وظایف و اختیارات رهبری را در سطح سیاست‌گذاری‌های کلان، تعیین جهت‌گیری‌های کلی نظام و نظارت عالی تعریف می‌کند، در حالی که اصول ۶۰ و ۱۱۳، مسئولیت اجرای امور کشور و تحقق سیاست‌ها را برعهده رئیس قوه مجریه و دولت قرار می‌دهند. این تقسیم وظایف، دلالت بر الگویی دارد که در آن، رهبری متصدی هدایت و تعیین مسیر کلان است و مدیران اجرایی، مکلف به تحقق عملی این مسیر در عرصه اجرا هستند (حمیدی‌زاده و حاج کریمی، ۱۴۰۴). این الگوی حقوقی، پشتوانه‌ای روشن در فقه سیاسی امامیه دارد. در اندیشه فقهی شیعه، ولایت به معنای نفی اختیار کارگزاران نیست، بلکه به معنای جهت‌دهی شرعی به تصمیمات آنان است. سیره امیرالمؤمنین (ع) در تعامل با کارگزارانی همچون مالک اشتر، گواه آن است که امام، ضمن تعیین خطوط کلان و معیارهای شرعی، اختیار تدبیر امور اجرایی را به کارگزار تفویض می‌کرد و در عین حال، از او پاسخ‌گویی و التزام جدی به مصالح امت را مطالبه می‌نمود. این سیره، بر اصل «تفویض در اجرا در چارچوب ولایت» دلالت دارد. علاوه بر این، قواعد فقهی همچون قاعده حفظ نظام و اصل لزوم امثال حکم ولایی، بر ضرورت تبعیت مدیران از سیاست‌های کلان ولی فقیه تأکید می‌کنند، در حالی که اصل «نصيحة لأئمة المسلمين» و مسئولیت شرعی کارگزاران، نشان می‌دهد که التزام عملی، با تعقل، تدبیر و احساس مسئولیت در مقام اجرا همراه است، نه با تقلید مکانیکی و بی‌مسئولیت. بر این اساس، می‌توان الگوی تعامل رهبری و مدیران اجرایی در حکمرانی اسلامی را در سه سطح تحلیلی تبیین کرد. در سطح نخست، مدیر اجرایی متعهد به پذیرش جایگاه ولایت فقیه به عنوان مرجع هدایت و جهت‌دهی کلان نظام است و تصمیمات خود را در تعارض با سیاست‌های ولایی سامان نمی‌دهد. در سطح دوم، اختیار اجرایی مدیر در چارچوب سیاست‌های کلان محفوظ بوده و او مجاز است با ابتکار و تدبیر، بهترین راه‌های تحقق اهداف نظام اسلامی را انتخاب کند. در سطح سوم، مدیر اجرایی نسبت به نتایج تصمیمات و عملکرد خود پاسخ‌گو بوده و نمی‌تواند ناکامی‌ها یا کاستی‌های اجرایی را به اصل ولایت فقیه یا هدایت‌های کلان نسبت دهد. با توجه به این چارچوب، سلوک مدیریتی و اجرایی آیت‌الله رئیسی را می‌توان به عنوان

مصدافی عینی از تحقق این الگوی تعامل ارزیابی کرد. در رفتار و تصمیمات اجرایی وی، از یکسو التزام روشن به سیاست‌های کلان و رهنمودهای مقام رهبری مشاهده می‌شود و از سوی دیگر، ابتکار، جدیت و پذیرش مسئولیت مستقیم در مقام اجرا به وضوح قابل تشخیص است. این سلوک نشان می‌دهد که التزام عملی به ولایت فقیه، نه مانع کارآمدی اجرایی، بلکه زمینه‌ساز انسجام، مشروعیت و کارآمدی بیشتر در حکمرانی اسلامی است.

۶. سلوک آیت‌الله رئیسی در تبعیت از رهبری

سلوک مدیریتی و سیاسی آیت‌الله رئیسی، نمونه‌ای کم‌نظیر از التزام عملی به ولایت فقیه در سطوح عالی اجرایی نظام اسلامی بود. ایشان که پرورش‌یافته مکتب حوزه‌های علمیه مشهد و قم بود و از جمله شاگردان برجسته فقهایی چون حضرات آیات فاضل لنکرانی، وحید خراسانی و رهبر معظم انقلاب اسلامی محسوب می‌شد، از ابتدای ورود به عرصه مسئولیت‌های حاکمیتی تا پایان عمر شریف خویش، التزام به ولایت فقیه را نه تنها در سخن، بلکه در عمل و تصمیم‌گیری‌های مدیریتی خود، اصل راهبردی قرار داد. ایشان مکرراً تصریح می‌کرد که رأی و نظر ولی فقیه، فصل‌الخطاب در تمامی شئون اداره کشور است. این اصل، نه به عنوان یک مصلحت سیاسی یا توصیه اخلاقی، بلکه به مثابه یک مبنای فقهی برای مشروعیت تصدی مسئولیت تلقی می‌شد. همان‌گونه که در مبانی فقهی نظام اسلامی آمده، مشروعیت هر مقام حکومتی در دوران غیبت، به نصب یا تنفیذ از سوی ولی فقیه بستگی دارد؛ به‌ویژه اگر آن مسئول بخواهد در مصدر امور کلان اجرایی، قضایی یا تقنینی قرار گیرد (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲۰، ص ۴۵۲؛ ۱۴۲۳ق، ص ۱۳۰). در دوره تصدی ریاست قوه قضائیه (۱۳۹۸-۱۴۰۰)، آیت‌الله رئیسی اهتمام ویژه‌ای به پیوند اقدامات قضایی با هدایت‌های رهبری معظم انقلاب داشت. ایشان در طراحی و اجرای «سند تحول قضایی» که از مهم‌ترین اقدامات راهبردی آن دوره بود، محوریت مطالبات ولی فقیه را مدنظر قرار داد. این رویکرد، نه تنها در نهاد قضا، بلکه پس از انتصاب به ریاست جمهوری نیز، به روشنی در سیاست‌گذاری‌های کلان کشور انعکاس یافت. یکی از نمودهای روشن این التزام فقهی، تبعیت کامل از سیاست‌های ابلاغی رهبر انقلاب در حوزه‌های اقتصاد مقاومتی، گسترش عدالت اجتماعی، مقابله با فساد، و نیز رویکرد مستقل و عزتمندانه در سیاست خارجی بود. دولت شهید رئیسی کوشید تمامی برنامه‌های اجرایی را با چشم‌انداز «بیانیه گام دوم انقلاب» منطبق سازد، که خود برگرفته از رهنمودهای ولی فقیه است. این هم‌سویی، نه از باب اطاعت اداری، بلکه براساس باور به نظریه ولایت فقیه و پیوستگی مشروعیت فقهی دولت با استمرار این اطاعت، معنا می‌یابد. مطابق مبنای فقهی ولایت تنفیذی، اگرچه رأی مردم در انتخاب رئیس‌جمهور نقش دارد، اما مشروعیت نهایی آن زمانی حاصل می‌شود که ولی فقیه رأی مردم را تنفیذ کند؛ و این مشروعیت، مادامی پایدار است که مسئول در خط ولایت باقی

بماند (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۹، ص ۲۲۲). بنابراین، خروج از مسیر ترسیم‌شده توسط ولی فقیه، به معنای فقدان حجیت شرعی در تصمیمات اجرایی است؛ چنانکه در مبانی فقهی نیز آمده است که اطاعت از ولی امر مسلمین واجب، و مخالفت با او، موجب سلب مشروعیت است (امام خمینی، ۱۴۲۳ق، ص ۱۳۰). از منظر عملی، آیت‌الله رئیسی این اصل را در مواجهه با بحران‌ها و در عرصه تصمیم‌سازی‌های کلان نیز رعایت می‌کرد. چه در تنظیم بودجه‌های سالانه، چه در تعاملات خارجی، چه در عزل و نصب مدیران، و چه در مواضع دیپلماتیک و بین‌المللی، همواره نگاهش معطوف به هدایت‌های رهبری و در راستای تحقق اهداف کلان نظام اسلامی بود. این رفتار، نوعی اجتهاد عملی در عرصه سیاست‌گذاری مبتنی بر فقه سیاسی امامیه محسوب می‌شود. در مجموع، سلوک شهید رئیسی نشان داد که فقه سیاسی شیعه، نه صرفاً محدود به عرصه نظریات کتابخانه‌ای، بلکه قابل پیاده‌سازی در میدان عمل و در رأس هرم اجرایی کشور است. التزام به ولایت فقیه در اندیشه و رفتار او، شعاری سیاسی یا تبلیغاتی نبود، بلکه ریشه در باوری فقهی و نظام‌مند داشت که در سراسر عملکرد مدیریتی ایشان متجلی شد. به‌ویژه در روزگار پیچیدگی‌های مدیریتی و فشارهای چندجانبه داخلی و خارجی، این التزام، ضامن ثبات گفتمانی دولت و حفظ انسجام آن با کلیت نظام اسلامی بود. بنابراین، می‌توان گفت آیت‌الله رئیسی، چهره‌ای شاخص در تحقق عینی فقه حکومتی امامیه در ساختار جمهوری اسلامی به‌شمار می‌رفت؛ و سلوک او الگویی قابل اعتنا برای مدیران نظام اسلامی در تراز انقلاب اسلامی محسوب می‌شود.

۷. تحلیل تطبیقی رفتار اجرایی شهید رئیسی و فقه سیاسی شیعه

رفتار سیاسی و اجرایی آیت‌الله رئیسی، در تطبیق با مبانی فقه سیاسی شیعه، قابل تحلیل به‌عنوان تحقق میدانی نظریه ولایت فقیه است. نظریه‌ای که در آن، ولی فقیه نه تنها رهبر سیاسی و فقهی جامعه، بلکه مرجع تشخیص مصالح امت و مصدر مشروعیت ساختار حکومتی تلقی می‌شود. براساس این مبنا، رابطه میان مسئولان اجرایی با ولی فقیه، رابطه‌ای اداری یا صرفاً سیاسی نیست، بلکه یک ارتباط فقهی و شرعی مبتنی بر وجوب اطاعت از حکم ولی فقیه در چارچوب احکام حکومتی است. این اطاعت از نوع تعبدی است، نه انتخابی یا قراردادی، و تخلف از آن، موجب زوال مشروعیت تصمیمات اجرایی و حتی فقدان حجیت شرعی آن‌ها می‌گردد. در فقه سیاسی شیعه، جایگاه ولی فقیه به‌گونه‌ای ترسیم شده که تمام شئون اجتماعی، سیاسی و مدیریتی جامعه اسلامی در عصر غیبت، ذیل اختیارات او تعریف می‌شود. میرزا محمدحسین لاری در تعلیقه بر مکاسب، با صراحت بیان می‌دارد که فقیه جامع‌الشرایط در زمان غیبت، واجد همان شئونی است که معصومین (ع) در اداره جامعه اسلامی دارا بودند و اعمال این شئون نیز مشروع و نافذ است (لاری، ۱۴۱۸ق، ج ۴، ص ۱۳۸-۱۵۸). آیت‌الله رئیسی، این اصل را نه فقط در نظر، بلکه در عمل و رفتار مدیریتی خود نهادینه کرده بود. ایشان در مواضع مختلفی، به‌ویژه در حوزه‌های

کلان مانند سیاست خارجی، تعیین اعضای کابینه، جهت‌گیری‌های اقتصادی، و حتی در مواجهه با بحران‌های اجتماعی، اصل مشورت، هماهنگی و تبعیت از ولی فقیه را محور تصمیم‌سازی قرار می‌داد. از دیدگاه شهید رئیسی، ولایت فقیه یک اصل بالادستی در ساختار حکومت اسلامی بود که باید تمامی اجزای نظام با آن هم‌راستا شوند. نگاه ایشان به رهبری، نگاهی فقهی و ولایی بود، نه صرفاً سیاسی یا سازمانی. به همین دلیل، در طول دوران مسئولیت خویش، چه در قوه قضائیه و چه در ریاست جمهوری، همواره تأکید داشت که پیروی از ولی فقیه یک وظیفه شرعی است که ضامن مشروعیت، کارآمدی، و وحدت نظام محسوب می‌شود. وی بر این باور بود که بدون نصب یا تأیید ولی فقیه، هر قدرت اجرایی، فاقد حجّیت و مقبولیت دینی است؛ و این همان نگاهی است که در فقه سیاسی امامیه، به عنوان شرط صحت اعمال حکومت در عصر غیبت پذیرفته شده است. از سوی دیگر، اصل «ولایت تنفیذی» در فقه سیاسی شیعه، که از ابتکارات نظری امام خمینی به‌شمار می‌رود، بیانگر آن است که حتی رأی و انتخاب مردم نیز، زمانی مشروعیت سیاسی و فقهی می‌یابد که به تأیید ولی فقیه برسد. یعنی مشروعیت سیاسی در نظام اسلامی مرکب از دو عنصر است: رأی مردم به‌عنوان پایه مقبولیت، و تنفیذ ولی فقیه به‌عنوان پایه مشروعیت. بر این اساس، مردم می‌توانند در چارچوب نظام اسلامی و ذیل ولایت فقیه، حاکمان خود را انتخاب کنند؛ اما کارآمدی حقوقی و شرعی این انتخاب، منوط به تنفیذ ولی فقیه است (عمید، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۲۸۷). رفتار سیاسی شهید رئیسی پس از پیروزی در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۴۰۰، گواه روشن باور وی به این اصل بود. وی به‌صراحت اعلام کرد که خود را «برآمده از رأی مردم و تنفیذ رهبری» می‌داند. در نگاه ایشان، این دو عنصر مکمل یکدیگر بودند؛ نه در تقابل یا رقابت، بلکه در پیوند ذاتی. بنابراین، مسئولیت ریاست جمهوری را نه صرفاً یک مأموریت ملی، بلکه تکلیفی شرعی و ولایی می‌دانست که باید در امتداد تدبیر ولی فقیه و با رعایت مصالح امت اسلامی انجام پذیرد. چنین نگاهی، برخاسته از فقه سیاسی امامیه است که مشروعیت را مبتنی بر تلفیق «نصب عام فقیه» و «مقبولیت اجتماعی» تعریف کرده است (عمید، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۳۳۹). نتیجه آنکه، سلوک آیت‌الله رئیسی را می‌توان تحقق عینی و ملموس نظریه ولایت فقیه در بستر اجرایی و سیاسی جمهوری اسلامی دانست. او نه تنها به لحاظ نظری، بلکه در ساحت عمل نیز کوشید تا وظایف خود را با درک عمیق از فقه سیاسی شیعه و در چارچوب ولایت مطلقه فقیه به انجام رساند. باور راسخ به اینکه تمامی مشروعیت‌ها باید از مسیر ولایت عبور کند، ویژگی بارز ایشان در مدیریت کلان کشور بود. همین التزام، وی را به الگویی ممتاز از حاکم اسلامی در عصر غیبت بدل ساخت.

۸. نتیجه‌گیری

آیت‌الله رئیسی، نظریه ولایت فقیه را نه در سطح نظر، بلکه در سطح اجرا و مدیریت کلان کشور، با دقت

فقهی و التزام عملی پیاده کرده و نشان داد که فقه سیاسی شیعه، قابلیت تبدیل به رفتارهای حکمرانی واقعی را دارا است. فقه سیاسی شیعه، با تکیه بر اصولی چون «نصب عام فقیه»، «ولایت عامه»، و «اطاعت شرعی از ولی فقیه»، چارچوبی منسجم برای اداره جامعه در عصر غیبت ارائه می‌دهد. در این چارچوب، فقیه جامع الشرایط، نه تنها مرجع احکام شرعی، بلکه رهبر مشروع ساختار سیاسی امت اسلامی است و دیگر مسئولان حکومتی، اعم از مقننه، قضائیه و مجریه، تنها در پرتو نصب، اذن یا تفیذ ولی فقیه، واجد مشروعیت‌اند. این مبانی، ریشه در آثار فقهی بزرگان شیعه از شیخ مفید و محقق نراقی تا امام خمینی و علامه طباطبایی دارند و براساس نصوصی چون مقبوله عمر بن حنظله، سیره اهل بیت (ع) و اصول عقلی مدیریت جامعه بنا شده‌اند. در این میان، شهید رئیسی با سلوکی که طی دهه‌ها در حوزه‌های قضا، اجرا و سیاست نشان داد، مصداقی روشن از مسئول اجرایی مؤمن به ولایت فقیه بود. او نه تنها از منظر سیاسی، بلکه از بُعد فقهی، خود را موظف به تبعیت از ولی فقیه می‌دانست و تصمیمات خود را در چارچوب سیاست‌های رهبری اتخاذ می‌کرد. این التزام عملی، در ساختار دولت‌سازی اسلامی بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا اثبات می‌کند که نظریه ولایت فقیه در فقه شیعه، از قابلیت پیاده‌سازی در عرصه واقع برخوردار است. سلوک شهید رئیسی، نشان داد که اجرای فقه سیاسی، نه تنها ممکن است، بلکه در صورت تحقق، به تقویت مشروعیت نظام، افزایش انسجام مدیریتی، و گسترش عدالت می‌انجامد. از این رو، می‌توان شهید رئیسی را به‌عنوان الگوی یک «مجری فقیه‌باور» معرفی کرد؛ الگویی که در آن مسئولیت، وظیفه‌ای شرعی و پیروی از ولی فقیه، بخشی از تعبد دینی تلقی می‌شود. چنین نگاهی می‌تواند الگویی برای مسئولان آینده در نظام اسلامی باشد و پیوند میان فقه و حکومت را به شکل زنده و موثر حفظ نماید.

منابع

قرآن کریم.

- اردبیلی، احمد (۱۴۱۴ق). مجمع الفایده والبرهان فی شرح ارشاد الازهان. قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ج ۱۲.
- انصاری، مرتضی (۱۴۲۰ق). کتاب القضاء و الشهادات. مجمع الفكر الاسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). ولایت فقیه رهبری در اسلام. قم: مرکز نشر اسراء.
- خزاعلمی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت، ج ۲۷.
- حمیدی زاده، علی؛ حاج کریمی، فاطمه (۱۴۰۴). بازخوانی شاخص های حکمرانی، مقدمه ای جهت سنجش عملکرد دولت ها. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۱(۱)، ص ۴۲۹-۴۵۵.
- خمینی، سید روح الله (۱۳۸۹). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۲۰-۱۹.
- خمینی، سید روح الله (۱۴۲۳ق). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح الله (بی تا). کشف الاسرار. تهران: حجر.
- سخنرانی محمدتقی مصباح یزدی در دانشگاه تهران (۱۳۹۲/۱/۲۹). قابل دسترس در: <https://snn.ir/fa/news/235191>
- صدر، محمدباقر (۱۴۰۰ق). الإسلام یقود الحیاة. بیروت: دارالتعارف.
- عمید، عباسعلی (۱۴۲۱ق). فقه سیاسی. تهران: انتشارات امیرکبیر، ج ۱.
- کرکی، علی بن حسین (۱۴۰۹ق). رسائل المحقق الکرکی. قم: مؤسسه آل البيت، ج ۱.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالاسلامیه، ج ۱.
- گروه نویسندگان (۱۳۷۸). امام خمینی و حکومت اسلامی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- لاری، سید عبدالحسین (۱۴۱۸ق). التعلیقه علی المکاسب. قم: مؤسسه معارف اسلامیه، ج ۴.
- مفید، محمدبن نعمان (۱۴۱۴ق). اوائل المقالات، سلسله مؤلفات الشیخ المفید. بیروت: دارالمفید، ج ۴.
- نراقی، ملا احمد (۱۴۱۷ق). عوائد الایام. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.